

İBN MEYMÛN'DA TANRI-ÂLEM İLİŞKİSİ

Hüseyin Karaman, Karadeniz Basın Yayın, Rize 2007, 261 s.

Bayram KURT*

Ortaçağ Yahudi düşüncesinin en önemli filozofu İbn Meymûn üzerine Batı düşünce dünyasında, özellikle Yahudiler arasında çok fazla çalışma yapılmış ve halen de yapılmaya devam etmektedir. Ülkemizde ise filozofla ilgili çalışmalar hem nitelik, hem de nicelik olarak sınırlı sayıdadır. Bunlar arasında Hüseyin Atay'ın, İbn Meymûn'un *Delâletü'l-hâirîn* isimli eserini tahkikli olarak neşretmesini, *Makâle fî Sinâ'ati'l-mantık* isimli eserini Türkçe'ye tercüme etmesini sayabiliriz.

Yazar, bu çalışmadaki amacının, İbn Meymûn'un Tanrı-âlem ilişkisi hakkındaki görüşlerini ele almak ve ilgili yerlerde onun Aristoteles'e ilaveten Fârâbî ve İbn Sînâ gibi Müslüman filozoflarla ilişkisini belirlemek suretiyle hem bu yöndeki çalışmalara bir katkı sağlamak, hem de Türkiye'de İbn Meymûn araştırmalarındaki boşluğu belli ölçüde gidermek ve İbn Meymûn'u Türk ilim camiasıyla buluşturmak istemesidir. Aynı zamanda Konunun kendi zamanına kadar işlenmemiş olması da bu konuya eğilmesinde önem arz etmektedir. Çok fazla ürün olmayan konularda çalışmaların artmasıyla birlikte İslâm Felsefesi Tarihi'nde yer alan filozoflar arasındaki kopukluk giderilecek ve bu konuda yapılan değerlendirmeler daha sağlam bir zemine oturacaktır.

Endülüslü bir filozof olan İbn Meymûn, Yahudi felsefesinin oluşmasında ve şekillenmesinde etkili olmuş olması ve dolayısıyla İslâm Felsefesi ile

* SAÜSBE İslâm Felsefesi Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

Yahudi Felsefesi arasındaki ilişkiyi oluşturan halkalardan biri olması açısından büyük bir öneme haizdir. Kaleme alınan bu çalışma, söz konusu ilişkiyi belirleme noktasında çok önemlidir.

İbn Meymûn'un Tanrı-âlem ilişkisini elen alan eser, Giriş ve Sonuç hariç üç temel bölümden oluşmaktadır.

Giriş Kısmında, İbn Meymûn'un hayatından ve İslâm felsefesi ile ilişkisinden bahsedilmiştir. Bu çerçevede, İslâm felsefesi içerisinde ele alınıp alınamayacağı yönündeki tartışmalar ile başta Aristoteles olmak üzere Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Bacce olmak üzere bazı İslâm filozoflarıyla ilişkisine değinilmiştir.

Kitabın birinci bölümünde, İbn Meymûn'un Tanrı anlayışı ele alınmıştır. Bu çerçevede, önce Tanrı'nın varlığı ve delilleri konusu üzerinde durulmuştur. İbn Meymûn, kendi dini geleneğinde Tanrı'nın varlığına inanan insanların doğru bir Tanrı tasavvuruna sahip olmaları için öncelikle Tanrı'nın varlığı ve mahiyeti konusu üzerinde durmuş, sonra da O'nun varlığını ispat bağlamından birtakım deliller ileri sürmüştür. Tanrı'nın varlığı konusunu, Fârâbî ve İbn Sînâ'nın görüşleri çerçevesinde ele almış ve onların görüşlerini Yahudiliğin Tanrı anlayışıyla uzlaştırmaya çalışmıştır. Bu anlamda varlığı, vacip ve mümkün olarak iki kısma ayırmış ve Vâcibu'l-vücûd olan Tanrı'da mahiyet-varlık ve mahiyet-inniyet ayırımının olmadığını belirtmiştir. Her açıdan "Bir" olan Tanrı basit olup özünün dışında bir niteliğe sahip değildir. Sürekli bilfiil olan Tanrı, her zaman akıl, âkil ve ma'kûl'dur. Bunların hepsi Tanrı'nın zâtına delalet ettiği için O'nun ontolojik basitliğine zarar vermez. O, cinsi ve faslı olmadığı için tanımlanamaz.

İbn Meymûn, Tanrı'nın varlığının delillendirilmesi konusunda, daha ziyade kelâmcılar tarafından kullanılan ve âlemin yaratılmış olduğu öncülünden hareketle Tanrı'nın varlığını ispat etmeye çalışan hudûs delili ile filozofların âlemin ezeliyeti öncülünden hareket eden hareket delilini kullanmıştır. Filozof, âlemin kadim olduğunu değil yaratılmış olduğunu kabul etmesine ve âlemin hudûsundan hareketle Tanrı'nın varlığının ispat edilmesini imkânsız görmemesine rağmen, Tanrı'nın varlığını ispat etme noktasında, âlemin kıdeminden hareket eden hareket delilini, sağlam bir temel sunduğunu ve daha az şüphe taşıdığını belirterek tercih etmiştir. Aristoteles'in ilk muharrrik delili ile onun yorumlarından veya filozofların bu delil hakkında yapmış oldukları çeşitli tartışmalardan da bahsetmektedir. Bu delillerin hepsi, sonsuz sayıda

geriye gidişin imkânsız olduğu ilkesinden hareketle bir ilik prensibin olmasının zorunluluğu esasına dayanmaktadır. İbn Meymûn'un Tanrı'nın varlığı ile ilgili olarak ortaya koymuş olduğu deliller, sadece Tanrı'nın varlığının delilleri olmayıp, aynı zamanda O'nun bir olması ile cisim olmamasının da delilleri olmaktadır.

İbn Meymûn, her ne kadar Tanrı'nın varlığın ispat etmek için hudûs ve hareket delilini kullanmış ise de, aynı zamanda her iki delili de problemlili kabul edip eleştirmiştir. Çünkü âlemin yaratılmış veya ezeli olduğu şeklindeki görüşlerden herhangi birinin doğruluğu burhanî olarak ispat edilmediği için, söz konusu delillerin kendisinden Tanrı'nın varlığının çıkarılacağı öncülleri şüphelidir. O bu öncüllerden herhangi birinden hareketle Tanrı'nın varlığının burhanî olarak ispat edilip edilemeyeceği konusunda kesin bir duruş ortaya koymaktan kaçınmış görünmektedir.

Tanrının bilinmesi konusunda, deliller vasıtasıyla Tanrı'nın var olduğunu bilme imkânı olmasına rağmen hiçbir şekilde mahiyetini bilemeyiz. O'nun hakikatinin veya mahiyetinin bilinmemesi, hem Tanrı'nın yapısında hem de insanın bilgisinin sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu sınırlılığa etki eden pek çok sebep vardır. Tanrı bizim tecrübe ettiğimiz varlıklar dünyasında olmadığı gibi O'nun cisimsiz, bizim ise cisimli bir varlık olmamız ve insan aklının maddeyle birlikte bulunması da Tanrı'yı bilmemizi engellemektedir. Çünkü maddeyle birlikte bulunan insan aklı maddenin kategorilerine bağlı olarak düşünür.

Birinci bölümde aynı zamanda, Tanrı hakkında konuşmanın imkân ve mahiyet başlığı altında, Tanrı hakkında kullanılan dilin özelliği, O'na herhangi bir sıfat isnat edilip edilemeyeceği ve Tanrı'nın sıfatları konuları üzerinde durulmuştur. Yine bu bölümde Tanrı'nın cismaniliği, birliği ve bilgisi gibi konular da ele alınmıştır.

İbn Meymûn, kendisini hiçbir nitelik isnat edilmeyen ve insanî kavrayış alanının dışına çıkarılmış soyut Tanrı anlayışıyla, tamamen kişileştirilmiş, insanla her an ilişki içerisinde bulunan Tanrı anlayışı arasında orta bir noktada durmuştur. Ne tamamen Tanrı'dan sıfatları soyutlamışlardır, ne de antropomorfizme düşmüştür. Ona göre, insanın bilgisi ile dilinin sınırlı olması, Tanrı'da mahiyet-varlık ayırımının olmaması ve O'nun bir, cisimsiz ve basit olması, ârazilara sahip olmaması gibi nedenler dolayısıyla Tanrı'ya eylemlerinden bahseden fiilî sıfatlar hariç hiçbir olumlu sıfat isnat edilemez. Her ne

kadar ilk başta, bir şeye başka bir şeyle ilişkisi dolayısıyla isnat edilen ilişkisel sıfatların Tanrı'ya isnat edilmesi mümkün görünse de onlar da isnat edilemez. Bu, hem Tanrı ile zaman ve mekân arasında herhangi bir ilişkinin olmamasından, hem de nispetin farklı varlık kategorisi ve farklı cinsten olan iki şey arasında değil, aynı tür içerisinde olanlar arasında olmasından dolayı mümkün değildir. Çünkü Tanrı ile O'nun dışındaki varlıklar farklı varlık kategorilerindedir. Dolayısıyla da Tanrı hakkında selbî sıfatları kullanmak daha uygundur. Tanrı'da eksiklik, yokluk, diğer varlıklara benzerlik, cismanîlik, etkilenme ve değişim gibi durumlar ortaya çıkaran her şeyin O'ndan selbedilmesi gerekir. Selbî dille anlatılan bir Tanrı'ya inanmak gerçek inancı meydana getirmekte ve olumlu sıfatların ortaya çıkardığı problemlere neden olmamaktadır.

İbn Meymûn'a göre, Tanrı'ya sıfat isnat etmenin bir diğer yolu ise, O'nun âlemdeki etkilerine bakmaktır. Tanrı'nın âlemdeki etkilerini dile getiren terimler, O'nun fiilî sıfatlarını oluşturmaktadır. Bunlar müşterek anlamda Tanrı'ya isnat edilirler. Ancak Tanrı'ya isnat edilen bütün terimler, O'nun bir parçası veya O'na ilave edilmiş bir âraz oldukları için değil, tabiatından çıktıkları ve varlığıyla özdeş oldukları için Tanrı'ya isnat edilirler. İbn Meymûn, ilâhî sıfatlar hakkındaki görüşlerini bir yandan Tanrı kavramıyla, diğer yandan felâsifenin Yeni Plâtoncu sıfatlar teorisiyle uyum içinde ortaya koymaya çalışmıştır. O'nun ilâhî sıfatlar teorisi Tanrı'dan sıfatları nefyetmesine dayanmaktadır. Çünkü Tanrı'nın mahiyetini bilme imkânı olmadığı için O'nun ne olduğu değil, ancak ne olmadığı söylenebilir. Dinler, Tanrı'nın en üstün niteliklere sahip ve kendisinin dışındaki her şeyden farklı olduğunu belirtmektedir. Tanrı'yı hem en üstün sıfatlarla nitelendirmek, hem de her şeyden farklı olarak takdim etmek O'nun hakkında konuşurken bir ikilem ve gerilim meydana getirmektedir. İşte filozof Tanrı'nın bu iki şekilde anlaşılmasının kendi felsefî sisteminde birleştirmeye çalışmıştır. Bu yaklaşımı dolayısıyla sisteminde Tanrı'nın nasıl vasıflandırılacağı konusunda bazı belirsizlikler vardır. Çünkü o, eğer tutarlı bir selbî sıfatlar teorisi sunmuş olsaydı, o zaman "Tanrı mevcuttur, bir'dir, âlimdir ve kâdirdir" dememesi gerekirdi. Ayrıca bu şekildeki bir sıfat anlayışı insan ile Tanrı arasındaki ilişkiyi de tamamen ortadan kaldırmaktadır. Bundan dolayı İbn Meymûn, selbî sıfatlar teorisiyle Tanrı ile insan arasındaki ilişkinin çok fazla olumlu sıfatlar isnat etmek suretiyle Tanrı'yı insana yaklaştırmaya çalışmış ve Tanrı ile insan arasındaki ilişkiyi tamamen ortadan kaldırmamıştır.

Kitabın ikinci bölümünde, İbn Meymûn'un âlem anlayışına değinilerek, âlemin yapısı ve işleyişi hakkında bilgi verilmiştir. Âlem-insan benzerliği ile ay-altı ve ay-üstü âlem anlayışından bahsedilmiştir.

İbn Meymûn, Tanrı'nın dışındaki bütün mevcûdatı âlem olarak ifade etmektedir. Âlem ay-üstü ve ay-altı olarak iki kısma ayrılmasına rağmen bir bütündür. Dolayısıyla da tek bir birey ve şahıs olarak ele alınmalıdır. Âlemde boşluk yoktur. Çünkü felekler tam bir daire şeklinde olup birbirlerine yapışmış durumdadırlar. Feklelerin merkezleri ve hareket yönleri birbirinden farklıdır. Bazıları doğudan batıya, bazıları da batıdan doğuya doğru hareket etmektedir. Düzgün dairesel bir hareketle hareket eden feleklerin hareketleri sürekli, hareket hızları ise sabit olup birbirinden farklıdır. Feleğin hareketinin ilkesi nefistir. Ancak nefis tek başına hareketin yeter şartı olmadığı için hareketin oluşabilmesi için zihnî tasavvur da gerekmektedir. Feklerdeki söz konusu farklılıkların sebebi, onların yapıları değil, bu şekilde olmalarını belirleyen bir belirleyicinin varlığıdır.

Kitabın üçüncü bölümünde, Tanrı ve Âlem konusu üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede, önce âlemin kıdemi ve hudûsu başlığı altında kelâmcılar ile Aristoteles ve takipçileri tarafından konunun nasıl ele alındığını, İbn Meymûn'un bu görüşleri değerlendirmesini ve filozofun kendi düşüncesini ortaya koymuş, Sonra âlemin nasıl var olduğu sorusunu cevaplandırmaya çalışmış. Âlemin yoktan yaratma şeklinde mi, yoksa sudûr nazariyesi ile mi varolduğu belirlenmeye çalışılmıştır. En Sonunda da, ilâhî inâyet konusu üzerinde durulmuştur.

Tanrı'nın âlem üzerindeki etkilerinden hareketle Tanrı hakkında konuşma imkânı olmasına rağmen, insan bilgisinin sınırlılığı dolayısıyla Tanrı-âlem ilişkisini açıklama noktasında bazı zorluklar vardır. Tanrı ile âlem arasında her şeyden önce bir varlık veren-varlık verilen veya yaratan-yaratılan ilişkisi bulunmaktadır. Bu ilişkide Tanrı aktif, etkin iken âlem pasif ve edilgendir.

İbn Meymûn, yaratma konusunu, Aristoteles ve takipçilerinin âlemin kadim olduğu yönündeki delileriyle tartışmaya başlamaktadır. Aristoteles'in âlemin ezeliği ile ilgili olarak ortaya koymuş olduğu deliller burhâni olmayıp cedelidir. Âlemin ezeliği mantıksal olarak ispat edilemediği gibi kelâmcıların âlemin hudûsu hakkındaki metot ve öncüllerinde de birtakım şüpheler vardır, kesin değillerdir ve kolayca çürütülebilirler. Ne Aristoteles âlemin ezeli olduğu konusunda, ne de kelâmcılar âlemin yaratılmış olduğu konusunda

burhânî bir delile sahip değildir. Bu konular aklın bilgi alanının dışında olduğu için akıl kesin bir delil ortaya koyamaz. Bununla birlikte yoktan yaratılma öğretisi âlemin kadimliği öğretisine göre daha makul ve kabul edilebilir bir durumdadır. Ayrıca bu görüş Tanrı anlayışına da uygundur.

İbn Meymûn'a göre, Tanrı âlemi saf ve mutlak yokluktan yaratmıştır. Ancak bu zorunlu ve zamansal bir eylem değildir. Aksine Tanrı'nın iradesi ve dilemesi çerçevesinde meydana gelmiş bir eylemdir. Âlem zamanın herhangi bir anında varolmamıştır. Çünkü zaman harekete bağlıdır ve onun ölçü birimidir. Zamanın hareketine bağlı olduğu hareket eden varlık yaratılmış olduğu için zaman da yaratılmış olmaktadır. Dolayısıyla da Tanrı ile âlem arasında kronolojik değil, ontolojik bir öncelik-sonralık ilişkisinden söz edilebilir. Tanrı zaman bakımından değil, varlık bakımından âlemden öncedir.

Filozof, ilâhî inâyeti konusundaki görüşünü, Eş'arilerin insan özgürlüğünü reddetmesi ve bunun sonucunda da kötülüğün Tanrı'ya nispet edilme tehlikesi ile ilâhî adaletin âlemdeki her şeyi kuşattığı inancı arasına yerleştirmiştir. İnayet ay-üstü âlemdeki inâyet insanla sınırlıdır. Çünkü inâyet akıllı bir varlıktan meydana gelmekte olup sadece insan akla sahiptir. İnsan akli mükemmelliği oranında ilâhî inâyetten istifade eder. Dolayısıyla da inâyet bütün insanlarda aynı şekilde ve eşit olmamaktadır. İlâhî inâyet konusundaki düşüncesini dinî metinleri sudûr teorisi ışığında yorumlayarak onlardan çıkardığı sonuca dayandırmıştır. Bu noktada, felasifenin sudûr teorisinden de yararlanmış olmakla birlikte onu kendi görüş ve amaçları doğrultusunda değiştirmiştir.

Sonuç bölümünde ise, yapılan bu çalışmada ulaşılan sonuçlar belirtilecek yazar, önemli bulduğu bazı noktalara değinmiştir.

Yazar bu konuları işlerken, özellikle ilgili yerlerde, İbn Meymûn'un görüşlerini başta Aristoteles, Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Bacce ve İbn Miskeveyh olmak üzere çeşitli filozofların düşünceleriyle karşılaştırarak değişik açılardan değerlendirmiş. Böylece hem filozofun düşüncelerini tam olarak anlamaya, hem de düşünce sisteminin oluşmasında etkili olan kaynakları belirlemeye ve İbn Meymûn ile İslâm felsefesi arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışmış. Zira İbn Meymûn'un düşünceleri, İslâm felsefesi çevresi, özellikle de Fârâbî ve İbn

Sînâ gibi iyi bilinen İslâm filozoflarının görüşleri çerçevesinde ancak iyi bir şekilde anlaşılabilir.

Yazar, devreye Yahudi felsefesinin girerek konuyu amacından saptırmaması için, filozofun *Delâletü'l-bâirîn* ve *Makâle fî Sinâ'ati'l-mantık* gibi felsefi sahadaki eserlerini temel mış. İbn Meymûn'un Tanrı-Âlem ilişkisi hakkındaki görüşlerini asıl bu eserlerden hareketle ortaya koymaya çalışmış. Bununla birlikte zaman zaman filozofun diğer eserlerinden de istifade etmiş. *Delâletü'l-bâirîn* 'in Hüseyin Atay neşri ile Shlomo Pines tarafından giriş ve notlarla birlikte İngilizce'ye yapılmış olan çevirisini karşılaştırmalı olarak kullanmış. Ayrıca bir takım yanlış anlamaları önlemek ve okuyucuya mukayese yapma imkânı vermek için ilgili yerlerde filozofun görüşlerini kendi eserlerinden aynen aktarma yoluna gitmiş.

Sonuç olarak şunları söyleye biliriz, Yazarın İbn Meymûn üzerine yapmış olduğu bu çalışma Türkiye'de filozof adına yapılan kısıtlı çalışmalara büyük bir katkı sağlayacak olmanın yanında, filozofun daha iyi tanınmasına ön ayak olacaktır. Ayrıca kullanılan dilin sade ve anlaşılır olması noktasından hareketle okuyucu kitlesinin daha geniş bir çerçeveye yayılacağını inanıyorum.